

IZVORI OBLIGACIONIH ODNOSA

1. POJAM IZVORA OBLIGACIONIH ODNOSA

1. Obligacioni odnosi, kao vrsta građanskopravnih odnosa, imaju posebne izvore nastanka. Njih određuje zakonodavac ili direktno, tj. njihovim izričitim nabranjem u zakonu, ili indirektno, tj. propisujući samo pravila za različite tipove obligacionih odnosa, čiju specifičnu sadržinu i odluke uslovjavaju upravo različiti izvori nastanka, ne navodeći posebno koji su to izvori. U Zakonu o obligacionim odnosima iz 1978. godine, za razliku od Nacrta zakona o obligacijama i ugovorima iz 1976. godine, nisu posebno nabrojani izvori obligacionih odnosa, niti je, pak, data definicija samog pojma izvora.¹⁾

2. U pravnoj teoriji izvori obligacionih odnosa definišu se, najčešće, kao pravne činjenice ili skupovi činjenica iz kojih nastaju obligacije.²⁾ Neki pravni pisci proširuju ovu definiciju navodeći da se pod izvorima obligacionih odnosa podrazumevaju pravne činjenice ili skupovi pravnih činjenica za koje objektivno pravo vezuje nastajanje obligacionopravnih odnosa, tj. kojima zakon priznaje takvu stvaralačku moć.³⁾ Što se tiče samog poimanja izvora obligacionih odnosa među našim pravnim piscima postoji saglasnost. Svi oni imaju u vidu različite činjenice ili skupove činjenica, različite životne okolnosti koje, da bi bile pravno relevantne, da bi mogle da rađaju obligacione odnose, moraju biti na jedan generalan način zakonom predviđene i pravno uredene. Same činjenice koje ne prati odgovarajuća pravna zaštita ne predstavljaju izvore obligacionih pravnih odnosa. Kad je reč o terminologiji u vezi sa izvorima, treba reći da postoji prilično velika raznolikost. Neki autori govore o izvorima *obligacionih odnosa*,⁴⁾ a neki o

¹⁾ U stavu 2, člana 2. Nacrta bilo je rečeno: „Obligacioni odnosi nastaju iz ugovora, ostalih pravnih poslova, prouzrokovanja štete i iz drugih pravnih činjenica utvrđenih zakonom”.

²⁾ Konstantinović, M., *Obligaciono pravo*, prema beleškama sa predavanja (Beograd 1962), str. 12; Loza, B., *Obligaciono pravo*, opšti dio (Sarajevo 1978), strana 35; Perović, S., *Obligaciono pravo* (Beograd 1980), strana 140; Đurović, R., — Dragašević, M., *Obligaciono pravo sa poslovima prometa* (Beograd 1980), strana 30; Vizner, B., *Komentar Zakona o obveznim odnosima*, knjiga 1 (Zagreb 1978), strana 113.

³⁾ Đorđević, Ž. — Stanković, V., *Obligaciono pravo*, opšti deo (Beograd 1980), str. 58; Milošević, Lj., *Obligaciono pravo* (Beograd 1982), str. 45; Radišić, J., *Obligaciono pravo*, opšti deo, (Beograd 1982), str. 44; Jakšić, S., *Obligaciono pravo*, opšti deo (Sarajevo 1960), str. 90.

⁴⁾ Radišić, J., isto; Đorđević, Ž. — Stanković, V., isto; Blagojević, B., *Građanskopravni obligacioni ugovori* (Beograd 1947), str. 6. U Nacrtu Zakona o obligacionim ugovorima iz 1976. govori se o izvorima obligacionih odnosa, dok naš Zakon o obligacionim odnosima govori o nastanku obaveza.

*izvorima obligacija.*⁵⁾ Neki autori upotrebljavaju termin *izvori*, neki termin *osnovi*,⁶⁾ dok pojedini, pored ova dva termina upotrebljavaju i sledeće: *razlog nastanka obaveza*, *uzrok nastanka obaveza*, *pravni osnov obligacionopravnih odnosa* (*causa afficiens*), *titulus iuris* obvezno-pravnih odnosa i slično.⁷⁾

3. Pri određivanju i definisanju pojma izvora obligacionih odnosa treba poći svakako od određenih činjenica iz svakodnevnog života, od faktičkih odnosa koji nastaju između učesnika u procesu ekonomskog prometa dobara, najčešće u procesu roba i usluga.⁸⁾ S druge strane, treba imati u vidu da je ovde reč samo o onim činjenicama i omnim faktičkim odnosima za koje objektivno pravo, odnosno zakon nadovezuje mogućnost njegovog transformisanja i pravne činjenice, odnosno pravne odnose. Da li će se određene činjenice, odnosno određeni faktički odnosi, koji nastaju u robnom prometu, transformisati u pravno relevantne činjenice i obligacionopravne odnose, zavisi od stava koji o tom pitanju zauzima zakon, odnosno objektivno pravo, zavisi in ultima linea od volje vladajuće klase. Imajući sve to u vidu, za izvore obligacionih odnosa može se reći da su to činjenice ili skupovi činjenica za koje zakon, odnosno objektivno pravo vezuje nastanak obligacionih odnosa, ili, skraćeno a sa nepromenjenim značenjem, da su to pravne činjenice ili skupovi pravnih činjenica iz kojih nastaju obligacioni odnosi. I u jednoj i u drugoj varijanti rečeno je ono što je bitno: prvo, da je za nastanak obligacionopravnog odnosa potrebno da postoji određena činjenica, i drugo, da zakonodavac tu činjenicu priznaje kao pravnu činjenicu, što će reći da joj priznaje moć da rađa obligacioni odnos. Pojam izvora obligacionih odnosa može se, prema tome, definisati na jedan ili drugi način. Suvišno je da se to čini i na drugi način u isto vreme.

Da li govoriti o izvorima obligacija ili o izvorima obligacionih odnosa? S obzirom na to da se reč obligacija upotrebljava u različitim značenjima, često i kao skraćeni naziv za obligacioni odnos, izgleda da je bolje govoriti o izvorima obligacionog odnosa, budući da ovaj, kao širi pojam, uvek obuhvata i samu obligaciju, ukoliko se u konkretnom slučaju sa njom ne izjednačuje u potpunosti.⁹⁾

Što se tiče samog termina „izvori”, smatramo da je on pogodniji od ostalih naziva kojima se pravni pisci služe. Reč „izvori” izražajnije od ostalih govorii o odnosu između pravne činjenice i obligacionog

⁵⁾ Milošević, Lj., isto; Loza, B., isto; Đurović, R. — Dragašević, M., isto; Perović, S., isto; Konstantinović, M., isto; Jakšić, S., isto.

⁶⁾ Loza, B., isto; Milošević, Lj., isto; Vuković, M., Obvezno pravo, knjiga 1 (Zagreb 1956), str. 63.

⁷⁾ Opširnije o tome: Klarić, P., Pravna osnova odgovornosti za štetu, doktorska disertacija (Zagreb 1981), str. 205; Gams, A., Kauza i pravni osnov, „Analji Pravnog fakulteta u Beogradu“ br. 2/1959, str. 156.

⁸⁾ U članu 2. Zakon o obligacionim odnosima rečeno je da su „učesnici obligacionih odnosa osnovne i druge organizacije udruženog rada i druga društvena pravna lica (u daljem tekstu: društvena pravna lica), pojedinci i građanska pravna lica“.

⁹⁾ Opširnije o razlikovanju obligacije od obligacionog odnosa videti: Radišić, J., Obligacija i obligacioni odnos, „Glasnik Pravnog fakulteta u Kragujevcu“, školska godina 1978/1979, (Kragujevac 1980), str. 97.

odnosa koji iz nje proističe. Osim toga, na ovaj način se i terminološki podvlači razlika između pravnih činjenica, odnosno skupova pravnih činjenica iz kojih obligacioni odnosi nastaju, s jedne strane; i osnova ili kauze obligacionog ugovora, s druge strane. I Nacrt zakona o obligacijama i ugovorima iz 1976 godine, govorio je o izvorima obligacionih odnosa.

II. O IZVORIMA OBLIGACIONIH ODNOSA U PROŠLOSTI

R i m s k o p r a v o

1. U starom rimskom pravu kao izvori obligacija smatrani su ugovori i delikti. Otuda je Gajus izveo i svoju podelu obligacija (koju naziva „summa diuisio obligationum”) na dve grupe: one koje nastaju iz kontrakta (obligationes ex contractu) i one koje nastaju iz delikta (obligationes ex delicto). Tako je u Gajevim Institucijama bilo navedeno da svaka obligacija nastaje ili iz ugovora ili iz delikta. („omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto”.¹⁰⁾ U prvu grupu u početku su ubrajane sve obligacije koje su nastale iz dozvoljenih radnji stranaka. Dakle, po red kontrakta, još neke obligacije koje su im bile slične. Tako su, na primer, negotiorum gestio i obaveze tutora prema pupili po prestanku tutorstva (tutela) bile tretirane kao mandatum, communio incidens kao societas, pravno neosnovano obogaćenje, kao mutuum. Kao deliktne smatrane su sve obligacije nastale iz nedozvoljenih radnji.¹¹⁾

2. Kasnije je došlo do znatnog sužavanja pojma kontrakta i pojma delikta, tako da je niz obligacija ostalo van osnovne podele na kontraktne i deliktne. U postklasičnom pravu svi ovi slučajevi su svrstani u posebnu grupu obligacija za koje se govorilo da nastaju ex variis cauſarum figuris, tj. niti iz kontrakta, niti iz delikta. Takozvana glavna podela izvora dobija i treću grupu, tako da sada prema Gajevoj podeli koja je izložena u delu Res cottidiana sive aurea, „obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex maleficio aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris”.¹²⁾ Ovaj izraz „variae causarum figurae” naši pravni pisci prevode različito, na primer „razni drugi osnovi”,¹³⁾ „različiti pravni razlozi”,¹⁴⁾ „razna pravna stanja”,¹⁵⁾ „različite

¹⁰⁾ Gai, 3, 88. — navedeno prema: Stojčević, D. — Domac, A., Dicta et regulae iuris (Beograd 1971), str. 340, br. 159.

¹¹⁾ Podela izložena prema: Stojčević, D., Rimsko privatno pravo, dvanaesto izdanje (Beograd 1981), str. 237 i 295; Vizner, B., navedeno delo, str. 122.

¹²⁾ D. 44, 7, 1, pr. (Gai) — navedeno prema: Klarić, P., navedeno delo, str. 10. Videti i Stojčević, D., isto; Vizner, B., isto; Jakšić, S., navedeno delo, str. 90 i 91.

¹³⁾ Stojčević, D., navedeno delo, str. 295; Perović, S., navedeno delo, str. 141.

¹⁴⁾ Horvat, M., Rimsko pravo (Zagreb 1973), str. 207.

¹⁵⁾ Milošević, Lj., navedeno delo, str. 45; Loza, B., navedeno delo, str. 36.

čimjenice”¹⁶⁾ ili „razni načini nastajanja obligacija”.¹⁷⁾ U kontekstu Gajeve podele izvora obligacionih odnosa, reč *causa* u izreci „variae causarum figurae” znači ono iz čega obligacioni odnosi nastaju, tj. njihov uzrok, razlog ili osnov nastanka (*causa efficiens*).¹⁸⁾

3. U Justinijanovom pravu prethodna podela izvora obligacionih odnosa je dalje razrađena. Justinijanovi pravci su obligacije iz treće grupe podelili na one koje su slične kontraktima i one koje su slične deliktima, i nazvali ih: *obligationes quasi ex contractu* i *obligationes quasi ex delicto*. U Justinijanovim Institutucijama se ne navode „variae causarum figurae”, već se kaže: „*Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu, aut ex maleficio aut quasi ex maleficio*”.¹⁹⁾ Razlikuju se, dakle, četiri izvora i četiri vrste obligacionih odnosa:

- obligacije nastale iz saglasnosti volja stranaka (*ex contractu*)
- kontrakti;
- obligacije nastale iz delikta (*ex delicto*) — delikti;
- obligacije nastale iz dozvoljenih radnji, ali ne iz saglasnosti volja (*quasi ex contractu*) — kvazikontrakti i
- obligacije nastale iz nedozvoljenih radnji koje nemaju karakter delikta (*quasi ex delicto*) — kvazidelikti.

U Justinijanovim Institutucijama navedeni su sledeći kvazikontrakti: *negotiorum gestio* (poslovodstvo bez naloga), *communio incidentis* (slučajna zajednica), *tutela* (obaveze iz tutorstva), obaveze naslednika iz legata per damnationem i conditiones sine causa (sticanje bez osnova). Osim toga, navedena su i četiri kvazikontrakta i predviđene odgovarajuće tužbe za zaštitu obligacionih odnosa koji iz njih nastaju. To su:

- tužba protiv sudije koji je svojim nepravilnim radom oštetio stranke (*iudex qui liitem suam facit*);
- tužbe protiv vlasnika ili zakupca kuće, na čiji je ulični zid nešto bilo postavljeno ili okačeno tako da može pasti i povrediti ili oštetići prolaznika (*actio de positis ex suspensi*);
- tužba protiv stanara iz čijeg je stana ili broda nešto bačeno ili prosuto kroz prozor na prolaznika (*actio de deiectis vel affusis*) i
- tužba protiv vlasnika brodova, gostionica i štala u kojima se odmaraju putnici sa stokom i robom, zbog krađe ili oštećenja stvari unetih u brod, gostioniku ili štalu, koje su počinili njihovi namštenici ili članovi kuće vlasnikove (*actio furti et damni adversus nautas, cauptes et stabularios*).²⁰⁾

¹⁶⁾ Jakšić, S., navedeno delo, str. 91.

¹⁷⁾ Konstantinović, M., navedeno delo, str. 15.

¹⁸⁾ Profesor Gams ukazuje na to da se reč *causa* vrlo teško prevodi na naš jezik. Najčešće se prevodi kao „pravni osnov” ili kao „pravni naslov”. (Gams, A., Kauza i pravni osnov, „Analji Pravnog fakulteta u Beogradu” br. 2/1959, str. 156).

¹⁹⁾ Just. Inst. 3, 13, 2; Vizner, B., navedeno delo, str. 122; Stojčević, D., navedeno delo, str. 237 i 295.

²⁰⁾ Videti o tome: Stojčević, D., navedeno delo, strana 296 i 300; Vizner, B., navedeno delo, strana 122.

III. IZVORI OBLIGACIONIH ODNOSA U NEKIM DANAŠNJIM PRAVIMA

a) Građanski zakonići buržoaskih zemalja

1) Francuski građanski zakonik (1804). Ovaj Zakonik, sa početka prošlog veka, ima klasifikaciju obligacionih odnosa veoma sličnu Justinijanovoj. On, najpre, razlikuje ugovorne obligacije od onih obaveza koje nastaju bez ugovora.²¹⁾ Neugovorne obaveze dalje deli na one koje nastaju nezavisno od volje dužnika, tj. koje potiču iz samog autoriteta zakona (na primer, obaveza iz susednog odnosa ili tutorstva), i one koje nastaju iz ličnih radnji lica koje postaje obavezno, tj. iz kvaziugovora, delikta i kvazidelikta.²²⁾ Ovaj Zakonik sadrži i opštu odredbu o kvaziugovorima po kojoj su to voljne ljudske radnje iz kojih proizilazi neka obaveza prema trećem, a ponekad uzajamne obaveze stranaka,²³⁾ dok o pojmu kvazidelikta ne govori izričito. U okviru kvaziugovora, Zakon najpre postavlja pravila za nezvano vršenje tuđih poslova,²⁴⁾ a potom, za isplatu nedugovanog.²⁵⁾

Francuski Građanski zakonik, predviđa, dakle, pet izvora obligacionih odnosa: ugovor, zakon, kvaziugovor, delikt i kvazidelikt. Od Justinijanove klasifikacije razlikuje se samo za jedan novi izvor — zakon, koji predstavlja skupni izvor i obuhvata nekoliko različitih fakata, na primer, susedski odnos, srodstvo, starateljski odnos i slično. Kvazikontrakt predstavlja isto tako skupni izvor koji obuhvata različite činjenice. S druge strane, ova klasifikacija je nepotpuna, jer ne predviđa jednostrane pravne poslove kao zaseban izvor. Ovakva zakonska klasifikacija izvora obligacionih odnosa bila je u pravnoj teoriji povod za mnogobrojne rasprave i kritike.²⁶⁾

2) Austrijski građanski zakonik (1811). Ovaj Zakonik, koji je kao i francuski Građanski zakonik donet u prošlom veku i koji zajedno sa njim spada među najstarije zakonike toga vremena, nije prihvatio Justijanovu podelu izvora obligacionih odnosa. Austrijski Građanski zakonik, u paragrafu 859, koji nosi naslov: „Osnov ličnih prava na stvari”, sadrži opštu odredbu o izvorima obligacija, koja je pre noveliranja glasila: „lična prava na stvari, po kojima je jedno lice obavezno da drugome nešto čini, osnivaju se neposredno na zakonu, ili na ugovoru ili na pretrpljenom oštećenju”. Noveliranjem 1915. godine ovaj tekst je izmenjen tako da sada glasi: „Lična prava

²¹⁾ Videti član 1101. i 1370. francuskog Građanskog zakonika.

²²⁾ Član 1370. francuskog Građanskog zakonika.

²³⁾ Član 1371. francuskog Građanskog zakonika.

²⁴⁾ Član 1372. i sl. francuskog Građanskog zakonika.

²⁵⁾ Član 1376. i sl. francuskog Građanskog zakonika (svi propisi navedeni su prema: Opšti deo tražbenog prava, odgovarajući tekstovi francuskog, nemackog, i švajcarskog Građanskog zakonika, preveo dr. Ced. Marković, profesor Univerziteta, Beograd, 1925).

²⁶⁾ Opširno o tome: Gomaa, Théorie des sources de l'obligation, Paris, 1968.

na stvari po kojima je jedno lice obavezno da drugome nešto čini, osnivaju se neposredno na zakonu ili na nekom pravnom poslu ili na pretrpljenom oštećenju”²⁷⁾

Za razliku od francuskog, austrijski Opšti građanski zakonik ne prihvata kvaziugovore i kvazidelikte. Zakon, kao zaseban izvor obligacija, najpre stavlja u isti red sa ugovorom i prouzrokovanjem štete, a zatim, posle noveliranja, u isti red sa pravnim poslom i prouzrokovanjem štete. Predviđajući jednostrani pravni posao kao izvor obligacionih odnosa, zakonodavac proširuje raniju klasifikaciju i time se još više udaljava od Justinijanove podele.

3) N e m a č k i G r a đ a n s k i z a k o n i k (1896). Nemački Građanski zakonik sadrži pravila za pravne poslove (ugovore, javnu ponudu i obveznice na donosioca), zatim pravila za poslovodstvo bez naloga, neopravdano obogaćenje i nedopuštene radnje. Ovaj Zakonik, za razliku od Austrijskog građanskog zakonika, ne propisuje u vidu opšte odredbe koje sve činjenice predstavljaju zaseban izvor obligacionih odnosa već se o tome izjašnjava indirektno. Ne pominje ni Zakon kao izvor obligacionih odnosa, kao što čine Austrijski građanski zakonik i francuski Code civil. Za razliku od Code civil-a, nemački Građanski zakonik nije prihvatio pojam kvazikontrakta i kvazidelikta.

4) Š v a j c a r s k i Z a k o n i k o o b l i g a c i j a m a (1911). Švajcarski Zakonik o obligacijama postavlja pravila za pojedine vrste obligacionih odnosa, bez opšte odredbe o vrstama njihovih izvora. Ovaj Zakonik, naime, u prvom delu, prve glave koja nosi naslov: „Izvori obligacija”, daje najpre pravila za ugovor (čl. 1 — 40), potom za nedopuštene radnje (čl. 41 — 61) i, najzad, pravila za obogaćenje bez osnova (čl. 62 — 67). U članu 51. ovog Zakonika pominje se i zakon kao izvor obaveza. Osim toga, švajcarski zakonodavac reguliše i delovodstvo (poslovodstvo bez naloga), ali ne u prvom delu, u okviru opštih odredaba, već u drugom delu, u okviru raznih vrsta ugovora (čl. 419 — 429).²⁸⁾ Pored navedenih izvora u pravnoj teoriji se govori i o jednostranoj izjavi volje, kao zasebnom izvoru obligacija.²⁹⁾

5) I t a l i j a n s k i G r a đ a n s k i z a k o n i k (1942). Italijanski Građanski zakonik spada u one zakonike koji na opšti način, u vidu opšte odredbe predviđaju i nabrajaju izvore oblagacionih odnosa. Prema ovom Zakoniku, obligacije nastaju iz ugovora, nedopuštenih radnji ili iz bilo kog drugog dela ili radnje podobne da ih proizvede saglasno pravnom poretku.³⁰⁾

²⁷⁾ Citirano prema: Zbornik građanskih zakonika stare Jugoslavije (Titograd 1960), str. 406.

²⁸⁾ Videti švajcarski Zbornik o obligacijama od 30. marta 1911. godine sa izmenama i dopunama izvršenim do 1. januara 1976. godine, izdanje Instituta za uporedno pravo (Beograd 1976).

²⁹⁾ Guhl, Theo, Das Schweizerische Obligationenrecht (Zürich 1972), str. 43. i 103; Bucher, E., Schweizerisches Obligationenrecht (Zürich 1979), str. 50; Engel, P., Traité des obligations en droit Suisse (Neuchatel 1973), str. 72.

³⁰⁾ Videti član 1173. italijanskog Građanskog zakonika.

b) Građanski zakonici socijalističkih zemalja

1) Građanski zakonik RSFSR (1964). Građanski zakonik RSFSR, za razliku od starog Građanskog zakonika iz 1922. godine, u čl. 158., stav 2, kao u članu 4. u vidu opšte odredbe reguliše osnove nastanka obligacija.

Prema ovim propisima obaveze nastaju iz ugovora ili iz društvenih osnova (člana 158., stav 2), a u te osnove su navedeni:

- pravni poslovi predviđeni zakonom, kao i poslovi koji zakonom nisu predviđeni ali koji mu ne protivreče;
- administrativni akti, a za državne, zadružne i društvene organizacije i akti planiranja;
- rezultati otkrića, pronalazaka, racionalizatorskih predloga, stvaranja naučnih, književnih i umetničkih dela;
- prouzrokovanje štete drugom licu, kao i sticanje ili ušteda imovine na račun sredstava drugog lica bez dozvoljenih osnova;
- druge radnje građana i organizacija i
- događaji za koje Zakon vezuje nastanak građanskopravnih posledica.³¹⁾

U sovjetskoj pravnoj teoriji osnovi nastanka obligacionih odnosa poimaju se, takođe, kao pravne činjenice za koje pravo vezuje takav učinak, i njihova sistematizacija se vrši shodno ovoj zakonskoj, veoma razrađenoj sistematizaciji.³²⁾

2) Mađarski Građanski zakonik (1959). Ovaj Zakonik ne daje posebnu klasifikaciju izvora obligacija, ali sadrži pravila za obligacije iz ugovora, iz prouzrokovanja štete drugome i iz neosnovanog obogaćenja.

3) Građanski zakonik ČSR (1964). Ovaj Zakonik u paragrafu 2. stav 1. predviđa da „građansko pravni odnosi nastaju iz pravnih poslova ili iz drugih činjenica za koje zakon veže nastajanje ovih odnosa”.

4) Poljski Građanski zakonik (1964) sadrži slično rešenje i poznaje uglavnom iste izvore kao i zakonici drugih socijalističkih zemalja Istočne Evrope.

III. IZVORI OBLIGACIONIH ODNOŠA U JUGOSLOVENSKOM PRAVU

a) Z a k o n o d a v s t v o

1. U okviru uporednopravnog predloga zakonodavnih rešenja koja se tiču obligacionih odnosa, odnosno njihove podele bilo je reći i o austrijskom Opštem građanskom zakoniku, koji je pre Drugog svetskog rata uveden u SFRJ.

³¹⁾ Čl. 4. Građanskog zakonika RSFSR od 1964. godine, izdanje Instituta za uporedno pravo (Beograd 1965).

³²⁾ Novickij — Orlovskij, Sovetskoe graždanskoe pravo, tom I (Moskva 1959), str. 381; Ioffe, Sovetskoe Graždanskoe pravo (Moskva 1967), str. 241.

skog rata primenjivan u nekim krajevima naše zemlje, prema kome se izvori dele na: pravne poslove, prouzrokovanje štete i zakon.

Srpski Građanski zakonik (1844), za razliku od austrijskog, nema opštu odredbu o podeli izvora, nego samo propisuje veći broj pravila za obligacione odnose koji nastaju iz ugovora i iz prouzrokovanja štete. Osim toga, u opštem delu daje i neka pravila za slučaj pravno neosnovanog obogaćenja,³³⁾ a u posebnom za delovodstvo (nezvano vršenje tuđih poslova), uz ugovor o punomoćstvu.³⁴⁾

Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru (1888), takođe, ne sadrži opštu odredbu o klasifikaciji izvora. U četvrtom delu ovog Zakonika, koji nosi naslov: „O ugovorima u opšte, kao i o drugim poslovima, djelima, prilikama od kojih dugovi potječu”, izložena su, najpre, pravila koja se tiču ugovora, potom pravila „o dugovima koji dolaze od nedopuštenih djela”, pa onda pravila „o dugovima koji potječu od različitih poslova, djela i prilika”, u okviru kojih su pravila o „obećanju koje se oglasom čini, o nezvanom vršenju tuđih poslova i o dugovima od neopravdana koristovanja tuđim”.³⁵⁾

2. U posleratnom razvoju našeg prava, u procesu donošenja novih zakona, dosta rano se javila ideja o kodifikovanju imovinskog prava. Realizacija ove ideje u pogledu obligacionih odnosa započela je 1960. godine kada je profesoru dr Mihailu Konstantinoviću od strane nadležnih organa poverena dužnost da pripremi jedan tekst koji bi kao prednaort poslužio za dalji rad na donošenju zakona. Devet godina posle toga objavljena je Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima, na osnovu koje je ubrzo nastavljen i uspešno okončan rad na donošenju Zakona o obligacionim odnosima.

U Skici za zakonik o obligacijama i ugovorima (1969) postavljena su brojna opšta pravila za obligacione odnose koji imaju svoj izvor nastanak u ugovoru, prouzrokovuju šteta drugom, neosnovanom obogaćenju, nezvanom vršenju tuđih poslova i jednostranoj izjavi volja.³⁶⁾

U Nacrtu zakona o obligacijama i ugovorima iz 1976. godine, u čl. 2. st. 2. predložena je sledeća klasifikacija izvora: „Obligacioni odnosi nastaju iz ugovora, ostalih pravnih poslova, prouzrokovanja štete i drugih pravnih činjenica utvrđenih zakonom.” Podela slična onoj iz austrijskog Opštег građanskog zakonika, samo što se ne govori o „drugim pravnim činjenicama utvrđenim zakonom”.

Zakon o obligacionim odnosima (1978) nije zadрžao opštu odredbu iz pomenutog Nacrtu o klasifikovanju izvora obligacionih odnosa. Regulišući u okviru opštег dela nastanak obaveza, naš novi Zakon postavlja pravila za pojedine vrste obligacionih odnosa s obzirom na njihov izvor nastanka, polazeci od ugovornih obligacionih odnosa koje reguliše u čl. 26—153. Zatim slede pravila za obligacione odnose koji nastaju iz prouzrokovanja štete u čl. 153—209, iz sticanja bez osnova

³³⁾ Videti paragraf 902.

³⁴⁾ Videti paragraf 628 i sl.

³⁵⁾ Videti čl. 494—602.

³⁶⁾ Konstantinović, M., Obligacije i ugovori, Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima (Beograd 1969).

u čl. 210—219, iz poslovodstva bez naloga u čl. 220—228, i iz jednostrane izjave volje u čl. 229—261.³⁷⁾

Dodajmo ovde još i to da zakonodavac, regulišući sticanje bez osnova, u članu 210. Zakona, kao osnove sticanja navodi pravni posao, samoupravni sporazum i zakon.³⁸⁾ Primetimo da Zakon o obligacionim odnosima u pomenutoj odredbi čl. 210. govori o pravnom poslu kao osnovu sticanja, pod koji se može podvesti kako ugovor, tako i jednostrani pravni posao. Zakon pominje pravne poslove i u čl. 25. st. 3. u kome kaže: „Odredbe ovog zakona koje se odnose na ugovore, odgovarajuće se primenjuju i na druge pravne poslove”. S druge strane, pomenuta odredba čl. 210. Zakona daje osnov za proširenje liste izvora obligacionih odnosa i samoupravnim sporazumom ukoliko se ovaj ne kvalifikuje kao pravni posao, na šta upućuje sama formulacija te odredbe.

b) Teorija

1. Izvorima obligacionih odnosa i njihovoj podeli u našoj pravnoj teoriji, kao i u teoriji drugih zemalja, posvećuje se odgovarajuća pažnja. Kad je reč o podeli izvora, treba naglastiti da njihova klasifikacija, odnosno sistematizacija zavisi, pre svega, od shvatanja samog pojma izvora, kao i od stepena uopštavanja pojedinih pravnih činjenica u njihovog svrstavanja u zasebne grupe.

Među našim pravnim teoretičarima, kao što smo videli, postoji jednodušnost u shvatanju pojma izvora, kao prvih činjenica ili skupova pravnih činjenica iz kojih nastaju obligacioni odnosi. Naše pravo i naši pravni pisci, naime, ne izdvajaju obligacioni ugovor od ostalih izvora u smislu njegovog posebnog poimanja i tretiranja kao kvalitativno drukčijeg izvora. Današnje shvatanje pojma ugovora i značaja individualne volje, kao i poimanje načela slobodnog uređivanja obligacionih odnosa, uz niz zakonom predviđenih ograničenja toga načela, nužno povlači za sobom i odgovarajuće tretiranje ugovora kao izvora obligacionih odnosa. Danas se sve više i u zemljama koje su postojbina teorije autonomije volje u najširem vidu kritikuje shvatanje da je ugovor izvor obligacionih odnosa koji je nezavistan od zakona, odnosno koji je postavljen iznad zakona.³⁹⁾ Individualna volja u domenu prava danas ima samo onu ulogu i dejstvo koje joj zakon odredi. Ona se može kretati i proizvoditi dejstvo samo u granicama zakona.. S obzirom na sve to, pitanje podele izvora obligacionih odnosa u nas svodi se na grupisanje odgovarajućih pravnih činjenica koje čine jednu celinu u smislu primene istih osnovnih pravila, pri čemu treba

³⁷⁾ Zakon o obligacionim odnosima, koji je donet 30. marta, a stupio na snagu 1. oktobra 1978. godine, objavljen je u „Službenom listu SFRJ” br. 29/1978, od 26. maja 1978. godine.

³⁸⁾ Pravnim propisom iz čl. 210. regulisana je obaveza vraćanja, odnosno naknade vrednosti postignute koristi u slučaju prelaza društvenog sredstva, odnosno dela imovine sa jednog pravnog ili fizičkog lica na drugo „kad taj prelaz nema osnova u nekom samoupravnom sporazumu ili u nekom drugom pravnom poslu ili u zakonu” (vid. st. 1. i 2., člana 210).

³⁹⁾ Videti Gomaa, Théorie des Sources de l'obligation (Paris 1968).

voditi računa o potrebnom stepenu uopštavanja većeg broja različitih činjenica, s jedne strane, kao i o nužnom razlikovanju konkretnih činjeničnih skupova, s obzirom na njihovu različitu prirodu, a samim tim različita osnovna pravila, s druge strane. Većina autora govori o vrstama izvora, odnosno o klasifikaciji izvora. Za naše pravo, po našem mišljenju, bolje je govoriti o sistematizaciji izvora obligacionih odnosa, budući da se sam pojam izvora shvata na isti način.

2. Za razliku od rimskog prava, za razliku od našeg prava u prošlosti, kao i prava nekih drugih zemalja danas, u našoj današnjoj pravnoj teoriji, kao uostalom i u Zakonu o obligacionim odnosima, karakter samostalnih izvora priznaje se prilično velikom broju činjenica, tj. ne samo ugovoru i prouzrokovajući štete, već i jednostranoj izjavi volje, pravno neosnovanom obogaćenju i nezvanom vršenju tuđih poslova. Što se tiče nezvanog vršenja tuđih poslova, napominjemo da su jedno vreme posle rata ovu činjenicu, odnosno obligacioni odnos koji iz nje proistiće neki autori svrstavali u „ostale činjenice”, odnosno u tzv. *obligationes ex lege*,⁴⁰⁾ dok su je drugi priključivali uz pravno neosnovano obogaćenje,⁴¹⁾ da bi danas ona postala opštepriznat samostalan izvor obligacionih odnosa.⁴²⁾ Tako je tretira i Zakon o obligacionim odnosima. Kad je reč o našem posleratnom pravu koje se tiče izvora obligacionih odnosa, treba reći, da je naše pravo neko vreme poznavalo jedan novi, većini drugih prava nepoznat, a za naše tadašnje uslove veoma značajan, izvor obligacionih odnosa. Bili su to akti planiranja, koje su donosili upravni organi, u periodu tzv. administrativnog upravljanja našom privredom.⁴³⁾ Danas akti planiranja nemaju više takav značaj.

3. Pored ovih pet izvora obligacionih odnosa, koje poznaće naše današnje zakonodavstvo i teorija, neki pravni pisci navode još jedan izvor, koji nazivaju različito: „zakonom”,⁴⁴⁾ „ostali izvori”,⁴⁵⁾ „neke druge činjenice utvrđene zakonom”,⁴⁶⁾ „razna pravna stanja i razni pravni akti”,⁴⁷⁾ „druge pravne činjenice”,⁴⁸⁾ pri čemu se misli na određeni broj raznorodnih činjenica, kao što su srodstvo, bročna veza, suvlasništvo i sl., iz kojih mogu, takođe, nastati obligacioni odnosi. Mnoge od ovih činjenica proučavaju se u drugim delovima ili ograncima građanskog prava, ili u drugim granama prava.

Neki pravni pisci koji govore o „zakonu” kao izvoru obligacionih odnosa izričito ukazuju na to da ovaj izraz upotrebljavaju u užem i naročitom značenju, tj. da njime obuhvataju one ostale, za nastanak

⁴⁰⁾ Konstantinović, M., *Obligaciono pravo*, str. 12—13.

⁴¹⁾ Jakšić, S., nav. delo, str. 92.

⁴²⁾ Milošević, Lj., nav. delo, str. 46; Radišić, J., *Obligaciono pravo* str. 46; Loza, B., nav. delo, str. 36; Perović, S., nav. delo, str. 149; Đorđević, Ž. — Stanković, V., nav. delo, str. 62; Đurović, R. — Dragašević, M., nav. delo, str. 30; Konstantinović, M., *Skica za zakonik o obligacijama i ugovorima* (Beograd 1969).

⁴³⁾ Zakon o planskom upravljanju narodnom privredom, od 29. 12. 1951., čl. 1. i 2, objavljen u „Sl. listu FNRJ” br. 58/1951.

⁴⁴⁾ Milošević, Lj. isto; Đorđević, Ž. — Stanković, V., isto; Loza, B., isto; Loza, B., isto; Konstantinović, M., nav. delo, str. 13.

⁴⁵⁾ Radišić, J., isto.

⁴⁶⁾ Đurović, R. — Dragašević, M., n. d. str. 31.

⁴⁷⁾ Jakšić, S., isto.

⁴⁸⁾ Perović, S., nav. delo, str. 150.

za nastanak obligacionih odnosa pravno relevantne činjenice, koje nemaju ničeg drugog zajedničkog osim što ih zakon oglašava za izvor obligacionih odnosa. S toga čak i predlažu da se ovaj izvor nazove „Zakon u užem smislu”.

Nema sumnje u to da pored tipičnih i najvažnijih izvora, opšta podela treba da obuhvati i one činjenice koje su od manjeg značaja za obligaciono pravo, a koje se mogu javiti u određenom periodu razvoja robnonovčanih odnosa, odnosno u određenom pravnom poretku. Podelu izvora ne treba shvatiti kao zatvoreni sistem u kome nema mesta za druge izvore. Međutim, te pravne činjenice i obligacione odnose koji iz njih nastaju ne bi trebalo nazivati „zakonom”, odnosno „zakonskim obligacijama”. Ovo, najmanje iz dva razloga. Prvo, ovaj naziv navodi na pogrešan zaključak da je zakon izvor obligacionih odnosa, što on nije. Nema nastanka obligacionih prava i obaveza samo na osnovu zakona, a bez prisustva određenih činjenica. Zakon, kao objektivno pravo, predstavlja nadgradnju nad faktičkim robnonovčanim odnosima, transformišući ih u pravne odnose, kako bi im u slučaju potrebe mogla biti pružena zaštita. Za nastanak obligacionog odnosa u svakom slučaju pored zakona potrebna je i određena činjenica. O zakonu kao izvoru može se govoriti samo u tom smislu da on daje pravnu snagu određenim činjenicama. Drugo, ne mogu se „zakonskim obligacijama” nazivati samo neki obligacioni odnosi, a ne svi, i to oni koji nastaju iz jednog malog broja činjenica, koje su od daleko manjeg praktičnog značaja od ostalih, ako se ima u vidu da i te ostale činjenice predstavljaju izvore obligacionih odnosa samo zato što ih zakon priznaje kao takve. U tom smislu zakon se javlja kao posredni izvor svih obligacionih odnosa, te su svi oni „zakonske obligacije”. Da ne bi dolazilo do zabune, umesto o *zakonu*, bolje bi bilo govoriti o *ostalim pravnim činjenicama* ili o *ostalim izvorima*, kao što čine neki pravni pisci.

c) Z a k l j u č n e n a p o m e n e

Na osnovu dosadašnjeg razmatranja zakonodavstva i teorije u vezi sa izvorima obligacionih odnosa mogu se izvući neki zaključci. Navećemo nekoliko važnijih.

- 1) Naši pravni pisci na isti način shvataju pojam izvora obligacionih odnosa, ali se, pri tom, služe donekle različitom terminologijom.
- 2) Za razliku od prava nekih drugih zemalja, naše pravo nije prihvatio pojmove kvaziugovora i kvazidelikta; koji potiču iz rimskog prava, već je ove pojmove ocenilo kao nejasne i nekorisne.
- 3) Za razliku od predratnog, naše današnje zakonodavstvo i teorija poznaju znatno veći broj izvora.
- 4) Evolucija u pravcu osamostaljivanja u zasebne izvore za neke, kao i prestanak toga svojstva za druge činjenice vidljiva je i u posle-ratnom razvoju našeg prava.
- 5) Podela izvora ne shvata se ni u zakonodavstvu ni u teoriji kao zatvoren sistem koji se ne može menjati i dopunjavati. I zakonodavac

i teorija ostavlja otvorena vrata za nove buduće samostalne izvore koje će dalji razvoj robmonovčanih odnosa, naročito između organizacija udruženog rada, svakako doneti. To je ona posebna grupa činjenica koja podseća na variae causarum figurae rimskog prava.

6) Vezivanje nastanka obaveza za ugovore, prouzrokovanje štete, sticanje bez osnova, poslovodstvo bez naloga i jednostranu izjavu volje, kao zasebne izvore, predstavlja izraz sadašnjeg stepena razvoja robmonovčanih odnosa, obligacionih odnosa i prava koje te odnose reguliše, jednom rečju predstavlja izraz vremena u kome je novi Zakon donet. Sistematišući na ovaj način osnovna pravila za pojedine obligacione odnose, povezane zajedničkim odlukama u određene celine, zakonodavac je u isti mah veoma reljefno prikazao i odgovarajućim redosledom izložio pojedine izvore obligacionih odnosa, polazeći od njihovog praktičnog značaja i teorijske razrađenosti.

7) U sadašnjoj fazi izgradnje socijalističkog samoupravnog društva, s obzirom na specifičnosti našeg društvenoekonomskog razvitka i veliki značaj društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, odgovarajuće mesto u sistematizaciji izvora obligacionih odnosa treba dati i samoupravnim sporazumima.

SOURCES DES RAPPORTS D'OBLIGATION

(Résumé)

1. La notion des sources des rapports d'obligation peut être définie de la manière suivante: soit comme des faits c'est-à-dire des ensembles des faits auxquels la Loi attache l'établissement des rapports d'obligation, soit comme des faits juridiques c'est-à-dire les ensemble des faits juridiques d'où les rapports d'obligation sont établis.

2. En exposant la division des sources des rapports d'obligation dans le droit romain, l'auteur parle d'abord sur la division des sources de Gaius et des obligations qui en naissent: contractes et délit, c'est-à-dire obligationes ex contractu et obligationes ex delicto, indiquant que plus tard on a ajouté à cette division le troisième groupe connu sous le nom variæ causarum figuræ. Dans les Codes de Justinien cette division est encore plus développée. Les obligations du troisième groupe sont divisées en: obligationes quasi ex contractu et obligationes quasi ex delicto.

3. Aujourd'hui dans quelques pays (par ex.: en France, en Autriche, en Italie, en RSFSR) le législateur lui-même, en forme de la disposition générale de la Loi, classifie les sources des rapports d'obligation dans un nombre déterminé des groupes, plus petit ou plus grand. Dans les autres pays, d'ailleurs, le législateur pose seulement des règles pour certaines sortes de rapports d'obligation. Tel est le cas de la Loi yougoslave sur les rapports d'obligation de 1978. Régularisant dans le cadre de la partie générale le commencement des obligations cette loi pose des règles pour certains genres des rapports d'obligation vu à leur sources d'établissement et d'abord pour les obligations contractuelles (articles 26-153) puis pour les obligatios nées des dommages (articles 153-206), de la gestion (articles 220-228) et de la volonté de l'une de deux parties (articles 229-261).

En systématisant de cette manière les règles fondamentales pour les rapports d'obligation particuliers liés par les propriétés communes en unités déterminées, le législateur yougoslave, d'après l'avis de l'auteur, a exposé, en mettant en relief et dans un ordre correspondants, certaines sources des rapports d'obligation en partant de leur importance pratique et de leur élaboration théorique.

